

(А. Саъдийнинг «Ўзбек ёш шоирлари» маколasi муносабати билан)

Шу кунларда ўзбек матбуотида ўзбек адабиёти тўғрисида кўпгина нарсалар ёзила бошланди. Бу эса бизнинг учун буюк ахамият билан текшириладургон бир майдондир. Ўзбек адабиётига оид жиддий бир нарса ёзмок учун керагича замин ва восита йўк даражасида бўлгон шу замонда бундай харакат кўб кийиндир. Чунки бу ҳақда халигача ҳеч бир кадам отилмагон ва ҳеч тажриба йўқдир. Бу мавзуда тажриба ўларок А. Саъдий ўртоқнинг бир неча маколalари кўлимиздадир. Албатта, шундай яшланмаган бир мавзуга бир кун бизнингда иштирок этишимизга, тўғриси, А. Саъдий ўртоқнинг «Ўзбек ёш шоирлари» унвони остидаги адабий танкидлари сабабчидир. Бўлмаса хали биз ҳеч бир жихати очилмагон — хом бир мавзу устида бирдан умумий фикр баён этишга жасорат кила олмас эдик. Бизга колса, ўзбек ёш шоирларининг текширилиши учун бошлаб уларнинг асарлари бирма-бир, атрофлича текширилиб, сўнгра хар шоирга айрича киймат бергач, умумий фикрга кейиндангина киришмак мувофик бўлар эди. Биз А. Саъдийнинг маколасини биринчи катла кўздан кечирганда фахш хатолар кўрганимиздан бу ҳақда чуқурроқ тафтишларга киришдик. Биз бошлаб ўзбек ёш шоирлари сарлавҳасини кўруб, мавзу хакида кандай тасаввурларда бўлгон бўлсак, буткул тескарисини кўрганимиздан бу ҳақда сукут билан ўтиришни ўзнимизга мувофик кўрмадик. Бошлаб шуни айтишга тўғри келадирки, шунча катта бу мавзунини олгон ёзгучи ҳеч бир жиддий текширишга кириша олмагон. Куйида кўрсатиладургон бузук хатолар бунини очик кўрсатадир.

Бошлаб Саъдийнинг янги адабиётимизни чигатой ўзбек адабиёти атаб, бу ўзбек услубининг боши ўларок Абулғози томонидан бошлангонини ва бу йўлни Бехбудийлар таъкиб этган деган фикрини кўрсата оламиз. Бу «назар» бизнинг текширишимизга каралса, тўғри бир назар бўлиб чикмайдир. Чунки Абулғозининг на тили, на услуби чигатой тил — услубидан бошка нарса эмас, Абулғозининг насри том маъноси-ла чигатой тил ва услуби билан ёзилгон. Мана «Шажараи турк»дан бир парча (айнан): «Чигатой хон хайбатлик ва сиёсатлик подшоҳ эрди ва доно эрди ... Бу айтилгон вилоятнинг ҳеч кайсисига ўзи боргон йўк, аммо доругалар кўйуб эрди ва мулла Сакокий онинг надими эрди...».

Сўз чўзилмасин деб киска бўлақлар кўрсатдик. Шу билан ҳам умумий бир фикр олиш мумкиндир. Чигатой адабиётининг энг муҳим рукнларидан бири бўлгон Бобирнинг «Бобирнома»сидан кўз олдига келтириб чоғиштириш учун тагин бир парча такдим киламизким, шудир (айнан):

«Андижон устида воқе бўлубтур. Фаргона вилоятининг пойтахтидур - ошлиги вофир, меваси фаровон, ковун ва узуми яхши бўлур, ковун махалида фолиз бошида ковун сотмок расм бўлмас, Андижоннинг ношбатисидан яхшироқ ношбати бўлмас, Мовароуннахрда Самарканд ва Кеш кўргонидан сўнгра бундан улугроқ кўргон йўқтур...». Бу мисоллар текширилганда ва чоғиштирилганда на тил, на услубда ҳеч бир «айрилиқ» эмас, балки «бирлик» кўринадир. Балки Саъдий «Шажараи турк»да истеъмол килинган бир нечагина лугат-сўзнинг Бобирларда ёки бошка чигатой адабиётида бўлмаганидан шундай катта бир «кашфиёт»да бўлгандир. Холбуки ўзбеклик деган жараёнлар

борлигига далил бўла олмайдир. Балки бу ўзгалик бир тилнинг, яъни чигатой тилининг бир неча аср орасидаги такомули ва ўзбекнинг ўзбеклиги натижаси деб каралса маъкул бўлиб қоладир. Холбуки юкоридагидан ҳам маълум бўлгани каби иккови орасида ҳеч бир айирма йўқдир. Бу хато эса текширилмай хавоийгина фикр юритишнинг натижасидир.

Бунинг оркасидан Бехбудийларнинг Абулгози тил — услубини бошқадан тиргизганликларини айтадиким, бу ҳам тўғри эмасдир. Мана Бехбудийнинг «Ойна» журналидаги «Бир миллат қандай тараккий этадир» деган мақоласидан бўлак: «Тажрибакор ва олим бир муҳаррир ёзадирки: тараккийнинг энг биринчи унсури ва тухуми маорифдир ва қлмдир. Шубҳасизки, бир миллатнинг фардлари, яъни бир тоифанинг одамлари нақадарки, саъйи қилгувчи ва нақадарки, олим ва ишбилгувчи бўлса, у миллат маданияда шунча муҳим ва шунча юкори бир маҳал тутар. Масалан бир рўзгорда бир она ва тўрт ўғул бор. Буларнинг ҳар бири иш билгувчи ва ҳар бири тинмас ва қорқун ва фойдақордирлар. Албатта бу рўзгор бой ва обод бўлур ва атрофдагиларга нуфуз қилар...».

Бехбудийнинг ва унинг билан бирга ишлаган «янги адабиёт» эгаларининг тиллари ҳам Саъдий айтганича ўзбекча, яъни чигатойдан бошқа бир тил ва услуб бўлмай айни ўшал тил ва услубдир ва унинг бир оз такомул этган ва замоннинг ўтиши билан аҳамиятсиз ўзгарган суратидир. Бугунги адабиётимизни ўзбек адабиёти деб аташимизнинг сабаби дунёда бўлмаган Абулгози ўзбекчаси билан ёзилиши учун эмас, шундай «илтизомий» бир суратда фақат от учунгина «ўзбекча» бўлгани учундир.

Энди ҳалигача кўрилмаган ва текширилмаган бир масалага келайлик: ҳақиқатан ўзбек тили деган бир тил бормидир, йўқмидир ёки бу фақат юкорида айтганимиз каби қурук бир отдан иборатмидир?

Бунга қўлимиздан келганича жавоб берайлик: Туркистонда «ўзбек» аталган бир қавм бўлгани каби «ўзбекча» деган бир тил ҳам бордир. Лекин у тил бугунги газета ва китобларимизнинг тили эмас. Балки у тил ҳали адабиётимизга қирмагандир. Бу ўзбекча соф ўзбеклар яшаган жойларда ишлатиладирким, унинг намунасини Гози Олим ўрток адабиётимизга биринчи ўларок ҳаёти («Билим ўчоғи»нинг 2-сонида «Алпомиш» достонини қарангиз). Достондан намуна учун бир бўлак оламиз (айнан):

«Ай, Бойбўри жолғиз соғон бир ул бир қиз берди, жолғиз эмас эғиз берди. Мундан борсанг парзандини даврсанг ҳалойикти жийиб тўй-томоша берсанг, тўйга қаландар бўлиб бориб отини ўзим қўйиб келаман», деб раъздан овоз келди. Бу сўзди эшитиб бийлар зиёда вақти ҳуш бўлиб минди биров отти, бийлар манзилига жетти, бийлар вақти ҳуш бўлиб ҳалойикти жийиб қирқ кечаю қирқ қундуз тўй-томоша бериб жотди».

Мана бу тил ўзбекчадир. Бу тил чигатойдан қўб жихатдан айриладургон бир тилдир. Бунинг услубида ўзгачадир. Абулгозининг «Шажараи турк»и эса бу тил билан ёзилган эмас, балки чигатой тили билан ёзилган. Мана шу келтирган намуна ва далилларимиз бу даъвомизни исботига қифоят этса керак. Бундан шу натижа чиқадирки, бу қунги адабий тилимиз ва Бехбудийларнинг тили ва услуби, А. Саъдий айтганича ўзбекча бўлмасдан юкорида кўрсатганимизча чигатойчадир.

Энди келайлик Фитратнинг шоирлиги тўғрисида.

Энди А. Саъдийнинг иккинчи бир билмаган нарсасига келайлик. Бу эса Фитратнинг шоирлик шухратининг феврал инкилоби билан йўлдош эканидир. Бу шундай бир ёлғундирки, бундай бир сўзни муҳаррирнинг қандай уялмай айтишига қиши хайрон бўлмай қолмайди. Бир оддий таржимаи ҳол ёзғонда бу неча билмай сўз сўзлаш қандай

уят бўлса, бир миллатнинг шоири деб танилгон бир кишисини текширмак даъвоси билан чиккан адабиётчининг бу қадар жаҳолати унутилмас бир гуноҳдир. Балки Тотористонга Фитрат феврал инқилоби вақтида танилгондир, балки А. Саъдий ўрток инқилобдан кейингина Туркистонга келгач Фитратни танигондир. Лекин бу билан Туркистонда ҳам шул вақтларда таниши лозим келарми экан? Бунга бизнинг шубҳамиз бор.

Хар ҳолда Фитратни шоир ва адиб ўларок Туркистон 1910 нчи йилдан бери танийларким, ўшал вақтларда унинг ёзгон шеърлари хатто ёзма ҳолда қўлдан қўлга юрар эди. Хали бу ҳам нари турсин, Болкон уруши вақтида Адарнанинг булгорлар томонидан олиниши муносабати билан Фитратнинг айтган марсияси ёлғиз Туркистонда эмас, Эрон, Афғонистон ва Хиндистонларгача тарқалиб неча тилларда дoston бўлғони хар бир туркистонликка очикдир. Фақат шугина Фитратнинг қандай бир шоир ва қачон танилғонини кўрсатишга етса керак.

А. Саъдий ўзининг қандай бир ишқа урунғонига сира қиммат бера олмагон кўринадур. Чунки оддий бир таржимаи ҳол ёзадургон киши қаби ҳам текширишни ортикча топадир. Ва айтадир: «Фитратнинг бизга маълум бўлгон асарлари «Ўзбек ёш шоирлари» мажмуасидаги шеърлари билан «Чин севиш» ва «Хинд ихтилолчилари» деган томошаликлари ҳам 23 нчи йилда босилгон «Киёмат» деган ҳаёлий хикоясидир. Фитратнинг ёзгон асарларини, ҳеч бўлмаса, отларини ҳам билишни ҳожат билмайдир. «Текшириш» даъвоси билан ўртага отилгон бу зот билмаслиги билан қулги бир ҳолга тушиб қоладир. Саъдий ўрток бир ёзувчининг қандай қучга эга бўлғанини билиш учун унинг ёзгон асарларини кўриб текширишга эҳтиёж йўқ деб билган бўлсангиз, буни билингики, бу ишни сиздан бошқа киши қилмайдир. Ёзғучини текшириш учун унинг асарларини кўриш керакдир ва шундан кейингина унга бир қиймат бермак мумкин бўлур. Бу қилгон ишингизга биз ҳеч бир от топа олмадик. Бунда сизнинг қилгон кашфиётингиздан бириси қаби танилишга муносиб сифатларингиздандир. Бунда фақат шунигина айтиб ўтайлик, қим Фитратнинг сизнинг қўлингизга тушмаган ва октябр ўзғаришидан илғари ёзилгон ва босилгон 10 га яқин асари борким Фитратни сизнинг танишингиздан илғари бизга шоир ва адиб ўларок таниткон ушбу асарлардир. А. Саъдийнинг юқорида кўрсатган «уч кашфиёти» бизга шундай бир фикр берадирким, бу киши ёзгон нарсасини ҳеч бир илмий асосга кўра олмагон, балки қайғича ёза боргон. Чунки юқорида кўрсатилган моддалар «адабий танкид»даги энг муҳим жумлалардир. Бу қадар буюк ва кенг мавзуга бунча тор маълумот ва ҳеч тафтишсиз осилишнинг маъносини билиш қийиндир.

Юқоридаги фахш хато ва ёлгонлар бизга биринчи кўришда қизик туйилғонидан бу мақолалар ҳақида тузукрок бир фикрга келмак учун Саъдий ўртокнинг бошқа ёзгон нарсаларини ва унинг холи билан таниш бўлгон кишилардан у ҳақида кенгрок маълумот олмок нияти билан баъзи тафтишларда бўлиндик. Бу тафтишларимизнинг натижаси ҳам бу ўртокнинг адабий танкиднинг қийматини яхши тақдир этмак учун чоғи келганда оз-моз айтиб ўтишни муносиб кўрамыз.

Мақоладаги бутун назарларнинг янглиш ва тўғри эмаслиги аниқ бўлса ҳам, тогин бир неча жойига ўз фикримизни айтмай ўта олмаймыз.

Маълумдирки, адабиёт ижтимоий ҳаётнинг натижасидир. Бир миллатнинг ижтимоий ҳаётидир. Шу асос қабул қилинғондан кейин очик белгиликдирким, бир миллатнинг адабиётини текширганда у миллатнинг ижтимоий ҳаётини текшириш керак. Ҳолбуки ўзбек адабиётини турлик даврларига бўлиб текшириш даъвоси билан чиккан А. Саъдий ўзбек миллати ҳаётини текширишини ортик кўрган, яъни адабиётнинг ижтимоий

хаётдан айри ўларок текширган ва шу асосга таяниб ўз фикрларини ўртага ташлагон. Биз бу тўғрида шуни айтамыз: замонимиз янгилашган сари янгилашадир. Эски назариялар кундан-кун кўмулуб бормоқда, эски замонларда адабиётнигина эмас, умуман илмларни юкоридан келадургон, илохий деб биладургон назариялар бугун борса келмас йўлига тушган. Бу кун хар «хол»ни ижтимоий хаётдан чиккан бир «ходиса» деб таниш замонидир. Очик айтганда замонамиз идеалистлик замони эмас, материалистик замонидир. Шунинг учунда букун эски жилдларни ташлаб, оз бўлса хам, янги жилдларга бурунмакни тавсия килиб ўтар эдик. Бу кун идеалистлик йўлида килинадургон хизмат бир хизмат эмас. Материалистик усули маъкул эмас экан, ўзингизгагина маъкул бўлмасун, уни матбуотга чиқариб ўқувчиларни захарлаш керак эмас. Айниқса, ўзбек ёшларини идеалист бир хаётдан ва тушунчадан материалист ва асрий бир хаётга киргизиш керак бўлгон шу даврда сизнинг келиб бошқадан эски чуруб кетган илмларни сочишингизга майдон йўқдир. Бу хақида албатта у сизнинг вақтингиздаги «асхоби қахф» тахсиллари кифоя килмайдир, айниқса сизнинг бу илмингиздан «мустағний»дирмиз.

Мана А. Саъдийнинг бир жумласи: «Булар энг илгари «Таржумон» шогирдлари бўлсалар, кейиндан «Шўро» хам «Вақт» шогирдлари бўлуб, асл рух ёғидан шу газета шу журнал йўлида давом этадилар». Бу жумла билан ёзгучи шуни айтмакчи бўладирки, бу адабиёт Туркистоннинг хаётдан тугулгон эмас, балки юкоридан келган ва устозлар орқалигина тугулгон бир нарсадир. Яъни агар «Таржумон», «Вақт», «Шўро» бўлмаса, Туркистонда у адабиёт хам бўлмаса эди, демак истайдир. Холбуки, адабиётни ижтимоий ходисадан танийдургон биз материалистлар ундай ўйламаймиз.

Балки Туркистон шу 20-30-йиллар ижтимоий ва иктисодий холи билан «Шўро» ва «Вақт» бўлмаса хам, шундай бир адабий бир давр кечирар эди, деймиз. Бу эса ортик бу куннинг комсомолларига хам маълум бўлган бир казиядир.

Адабий танкид эгаси юкоридаги асос билан бориб, бу давр шоирларининг энг очик типни «Авлоний» эканини ва бу майдоннинг ваъз майдони килингонини ва хар вақт бол ўрнида кора нон емакка тўғри келганини ёзадир.

Бу нима демакдир? Сизнингда шариат деб кичкириб юрган вақтларингиз, дин отидан халкни илм ва маърифатга ташвиқ килгон кунларингиз йўқми эди; бу уятмидир?

Сизнингча у даврнинг шоир ва адиби бу куннинг материалист—марксистчами муҳокама этсунлар эди?! Сизга бу кун кора нон кўринган нарса ўз вақтида бол эмасми эди?

Хар даврнинг ижтимоий ва иктисодий ходисаларини ижтимоий ва иктисодий хаётдангина ахтариш керакдир. Кўкдан шакар тушиш даври ўтган.

Энди А. Саъдий ўртоқнинг шеър текширишидаги кучини синаб кўрайлик.

А.Саъдийнинг текшириш даражаси, маълумоти, усулининг мохиятини кўрдик. Энди унинг шеър текширишидаги кучини бир синайлик.

«Адабий танкид»нинг бир жумласи: «Фитратнинг энг яхши асарлари форс тилида ёзилгон дегувчилар бор, биз уларни кўрганимиз йўқ. Фитратни бир ўзбек шоири сифати билан текширганимизда бизга унинг форс асарларининг кўб кераги хам йўқ. Уларни Эронни адабий танкидчилари текширсинлар».

Биз айтамызким, бу ўлканинг кўб жойларида: Самарканд, Бухорода, Фаргонанинг кўб шаҳарларида икки тил била сўйлайтургон «бир миллат» яшайдир. Бунинг устига шуни хам билдирайликким, Туркистоннинг адабиёти билан машгул бўлгон хар бир йигити илгари хам шундай бўлгони қаби хозир хам форс тилини биладир, Хатто бу тил биланда «шоҳ асарлар» вужудга келтиргандир. Бу миллат форсчани ўқиб эмас, юриб ўрганадир

ва шунинг учун ўз хиссиётини ҳеч ўзгалик сезмасдан ифода қила оладир. Сўнгра буни тушуниш керакдирки, адабиёт тилдангина иборат эмас, унда рух ва фикрнинг муҳим ўрни бордир. Фитратнинг форсча асарлари эса Эрон рух ва фикри билан эмас, шу Туркистондаги икки тил билан сўйлаштургон ва бу кунги истилоҳ билан бири ўзбек деб аталган «миллат»нинг рух ва фикр таржимонидир. Шунинг учунда уни бир ўзбек ёзувчиси сифати билан текширганда ҳам форсий асарларини кўздан кечириш керакдир. Холбуки А.Саъдий ўрток Фитратнинг ўзбекча асарларининг бир нечасинигина кўргандир. Балки хали бошқа асарларининг бору йўғини ҳам билмас.

А.Саъдий ўрток юкоридаги жумлада Фитратнинг форсча асарларини кўрганимиз йўқ дегандир. Холбуки кўрганда ҳам уни ўқиб тушуна олмас эди. Чунки бу зот туркистонлик бўлмагани ва унинг устига ўз тилидан бошқасини билиш унга ортикча бўлгани учун форсийчани ҳам билмайдир. Бу эса кенг адабий бир даврни текшириш учун эмас, Туркистоннинг бир шоиринигина текширишга ҳам энг бой бир манбани кўлдан чиқаришдирки, шу холда бу адабий танкиднинг кийматини майдонга чиқарадир. Фитратнинг шеърларини текширганда А.Саъдий бир-икки мисол келтирадир. У шеърларининг нима таъсири остида ёзилгонлигини ва қачон ёзилгонлигини ва бу шоирнинг кучи нима таъсири остида ўса бошлагонини сира кўрсатмайдир. Масалан, Фитратнинг бир шеъридан «истар эсанг менга келиб гапирма» деган мисра услуб ва фикрда буткул иктидорсизлик демакдир» деб айтадир. А. Саъдийча бўлса, «истар эсанг»ни олиб ташлаб «менга келиб гапирма» дейишга кифоя этадир. Холбуки, «истар эсанг менга келиб гапирма» билан «менга келиб гапирма» орасида кўб айирма бордир. Бир нечасида шоир «истар эсанг» дейдир, чунки махбубасидан айрилмок истамайдир. Балки агар махбубаси истаса, унинг шоир қошига келиши огир келатургон бўлса, келмаслигини айтадир. А. Саъдийча бўлгон мисрада эса, сира келмаслигини айтиши керакдирки, бунда А. Саъдий шеърни англамайдир. Шоирнинг рухига қира олмайдир. Иккинчи мисол «Яна ёндим» деган шеърида «Эришмадим сира сизга...» дегандан кейин:

Нега бўйла қиласиз?

Нечун мени сабабсиз унутдингиз - айтингиз!

Ўтинамен... ялинамен, кочмангиз, кайтингиз!

- деган уч йўл ҳеч кераксиз ва буткул ортикдир дейдир.

Холбуки мана шеърни тамоман ўқингиз, бу А.Саъдийча ёмон бўлгон шеърда ўзининг хаяжонини қандай тадрижий ортдуруб бориб қандай энг юксак тасаввурни беришга муваффақ бўлгондир. Агар шул кераксиз топилгон уч мисрани айтмасайди, шеърнинг ҳеч бир мазияти қолмасди. Мана шеър:

Яна ёндим...

Юрагимнинг қони, қизгин олови-ла қайнагон

Кўз ёшларим қайдасиз?!

Қуним қаби узун, қора шу кечада қутубмен,

Эришмадим сира сизга... нега бўйла қочасиз?!

Нечун мени сабабсизча унутдингиз — айтингиз!

Ўтунамен... ялинамен... кочмангиз — кайтингиз!

Яна бутун борлигимнинг негизлари емирилди,

Умидимнинг кўб чидамли тераклари йикилди.
Хаёлимнинг тотли, чучук соатлари бутунлай
Узоклашиб кета мөндан..! Тўсиб турар йўлимни
Умидсизлик кайгулари тонги отмас бир тундай,
Ўлум дахи кутқаргали келиб тутмас кулимни...

Мана булар кўрсатадирким, А. Саъдий шеърни яхши англамайдир.
Тагин бир мисол: гариб, кимсасиз ўзбекларнинг адабиётида бир оз йўл кўрсатмак
умиди билан А. Саъдий томонидан ёзилган «Адабиёт дарслари»дан бир мисолгина
келтирайлик ва шу билан у асарнинг мохиятини кўрсатайлик. Ўзбек шоирларининг
бобоси бўлган Навоийнинг энг юксак ва бизнинг асрий завқимизга ҳам мувофик,
фасохат ва балогатнинг санъаткорлик билан қандай уста уюштирилгани тубандаги
шеърини А. Саъдий қандай англатадир. Бир кўриб ўтайлик. Айнан: «Услубда очикликни
қандай англаймиз? Ёзувчининг фикрини кийинлик билан чекинмасдан ҳам тўғри ва
комил англай олсак, шу услубда очиклик сифати топилгон бўладир. Навоийнинг шу
куйдаги мисралари очик эмасдир. Навоийнинг энг туманлик услубига мисол:

Сахар ховар шахи чарх узраким, хайлу хашам чекги,
Шиои хат била кўхсор уза олтун алам чекти.
Казо фарроши чекти субхнинг сиймин супургусин,
Музаххаб парларин аидокки, товус харам чекти...
Муаззин Каъба токи узра гулбонги самад урди,
Барахман дайр айвонида оханги санам чекти.
Ёка чок этти гохи субх ул мотамгаким ошик,
Бу мухлик шоми хижрон ичра юз хуноби гам чекти.
Хушо, улким мунунгдек чоги вафосиз умрни англаб,
Сабухи жомини ахбоб бирла дамбадам чекти, -

дейдир. Бу шеърлар хар жихатдан мукамал бир парчадир. Холбуки А.Саъдийга колса
бу англашилмайтургон услубдир. Чунки бу шеърдаги арабча, форсча лугатларни
англамагонлигин айтмайдир.

Иккинчидан бир адабий даврни текширмак учун юкорида изох килганимиз каби
ижтимоий ва иктисодий хаётни текшириш керак бўладирким, буни А.Саъдий кила
олмагондир. Демак, бу киши ўзбек хаёти билан таниш эмасдир.

Учинчидан, бу ўрток шеърнинг ўзини керагича англамайдир. Агар шеърни яхши англаса
эди, юкорида кўрсатилган мисоллардаги хаяжонларнинг даражасини такдир этар эди
ва Навоийнинг шеърш «англашилмас» нарса деб кетмас эди.

Энди бу адабиёт муаллимининг «ёкламасдан энг тўғри бир, сўзини эштайлик. «Фитрат
шоир эмас, балки шоирликка интилгувчидур. Ул шоирлик билан файласуфлик ва
мутафаккирлик орасида адашиб колгон бир одамдир. Унинг фитрат ва табиатида
мутафаккирлик, файласуфлик, тагин дурустроги, хакимлик бор, лекин хали гунчаси
очилиб етмаган бир хакимлик!»

Мана «ёкламасдан айтилган энг тўғри сўз» шудир. Бир миллат тилини, рухини, хаётини
англамагон ва билмаган кишининг шеър хакида ёки бир шоир хакида айтилган
сўзларнинг бундан ҳам ортик кулгу бўлишини хали ҳеч ким кўрган эмасдир. Бу илмий
жихатини кўйуб туруб, бунинг канча «ёкламасдан» айтилгон эканига бир назар солсак,

бу «адабий танкид»нинг мохияти майдонга чиқадир. Факат буни бошка мақоламизга қолдирмоқни муносиб кўрдик. А.Саъдий биринчи мақоласида Фитратнинг ўзбек адабиётига фалсафий янги бир тўн берганини айтиб туриб, иккинчи мақоласида «хали гунчаси очилмагон бир ҳақимлик!» деб ўз сўзига ўзи қарши кетадир.

Фитрат сўзининг табиати ва руҳи ёғини текширган «адабий танкидчи» унда ҳам идеялий, ҳам хиссийлик, ҳам рўмантизм ва умидсизлик борлигини бизга очик кўрсатадирким, бу-да юқоридаги қашфлардан қолишмай-турган бир нарсадир. Бир кишининг ҳам идеалист, ҳам умидсиз, ҳам синтиминталист, ҳам рўмантик бўлишини майдонга чиқариш адбатта катта ходиматдир. Маатаассуф, биз бу ходиматга қарши унинг кутган муқофотини бера олмаймиз.

Сўзимизнинг охирида бу «адабий танкид»га ўзимизнинг қаршимизни айтиб ўтишни мувофиқ кўраимиз.

Биринчидан, бу бир адабий танкид эмасдир. Чунки, бунда «адабий» маъно ортида ҳеч бир нарса йўқдир. Тилни, ҳаётни, руҳни ва асосан шеърни тушунмай юритилган фикрларни адабий деб атамоқ муносиб эмасдир. Шу эътибори билан бу илмий нарса ҳам эмасдир. Иккинчидан, бу «танкид» эмасдир. Бу бир сўқишдир. Бир муни «гунчаси очилмаган ҳақим», «Истамбул соя феоларида юрган» қаби таъбирлар билан ёритилгон бир муҳокама танкид эмасдир.

Учинчидан, бу ёзувда усул бузукдир. Ижтимоий ходисаларни матирьялист усули билан текширмаслик тўғри фикрни топа олмасликдир.

Мунаққиднинг ушбу «Адабий танкидга бир назар» деган мақоласи А. Саъдийнинг «Ўзбек еш шоирлари» мақоласига жавоб сифатида ёзилган. Мақоланинг биринчи қисми «Туркистон» газетасининг 1924 йил 22 январ, 7 феврал сонларида, қолган бир қисми «Зарафшон» газетасининг 1924 йил 10 апрел сонидида босилади. Мақола охирида таҳририят томонидан: «Бошқарма: Бу мақоланинг боши «Туркистон» газетасининг 222-230нчи сонларида босилиб, қоламаси босилмагонлиги сабаблик, биз ёш адабиётимиз учун унинг аҳамияти борлигини кўзда тутиб босилишини мувофиқ кўрдик», деган бир изох ҳам ёзилган.

А. Саъдийнинг мақоласи эса «Туркистон» газетасининг 1923 йил декабр, 1924 йил январ сонларида чиққан.